

tanınan Ahmed b. Gânim el-Endelüsî'nin ricası üzerine onun İspanyolca eserini *el-‘İz ve l-menâfî‘ li l-mücâhidîn fi sebîlillâh bi-âlâtî l-hurûb ve l-medâfî‘* adıyla Arapça'ya çevirmiş, Salamanca'lı bir yahudi olan Abraham Zacuto'nun (İbrâhim Zekût, ö. 1472) astronomiye dair *Almanach perpetuum* adlı İspanyolca risâlesini de *er-Risâletü'z-Zekûtîyye* ismiyle yine Arapça'ya tercüme etmiştir. Hacerî, kendisinden harita yapımıyla ilgili Latince bir eseri tercüme etmesini isteyen Sa'dî sultanına Latince bilmediğini söylediğini ve eserin tercümesini esirler arasında bulunan bir rahiple birlikte yaptıklarını kaydetmektedir (*Nâşîrû'd-dîn ‘ale'l-kavmi'l-kâfirîn*, s. 233).

BİBLİYOGRAFYA :

Hacerî, *Nâşîrû'd-dîn ‘ale'l-kavmi'l-kâfirîn* (nşr. ve trc. P. S. van Koningsveld v.d.ğr.), Madrid 1997; M. de Epalza – R. Petit, *Etudes sur les moriscos andalous en Tunisie*, Madrid 1973, s. 248-263; H. R. Singer, "Morisken als Übersetzer", *Sprache, Literatur, Kultur Romanistische Beiträge* (ed. D. Briesemeister), Frankfurt 1974, s. 37-49; G. Wieggers, *A Learned Muslim Acquaintance of Erpenius and Golius: Ahmad b. Qâsim al-Andalusî and Arabic Studies in Netherlands*, Leiden 1988; a.m.f., "A Life between Europe and the Maghrib", *The Middle East and Europe: Encounters and Exchanges* (ed. G. J. van Gelder – Ed de Moor), Amsterdam 1992, s. 87-115; a.m.f., "Learned Moriscos and Arabic Studies in the Netherlands, 1609-1624", *Romania Arabica* (ed. J. Lüdtkke – R. Kontzi), Tübingen 1996, s. 405-416; a.m.f., "Moriscos and Arabic Studies in Europe", *al-Qantara*, XXXI/2, Madrid 2010, s. 587-610; Muhammed Rezzûk, *el-Endelüsiyyûn ve hicrâtühüm ile l-Mağrib hilâle'l-karneyn 16-17*, Dârülbeyzâ 1991, s. 10, 247, 269, 280-285; Nabil Matar, *Europe Through Arab Eyes 1578-1727*, New York 2009, s. 3, 75-76, 80-86, 91; a.m.f., "Confronting Decline in Early Modern Arabic Thought", *Journal of Early Modern History*, IX/1-2, Leiden 2005, s. 51-78; Muhammed el-Fâsî, "er-Rahhâletü'l-Megâribe ve âşârühüm", *Da‘vetü'l-hak*, II/3, Rabat 1378/1958, s. 19-23; L. P. Bernabé Pons, "The Morisco Who was Muley Zaidan's Spanish Interpreter. Ahmad bnu Qasim ibn al-fâqih Qasim ibn al-shaikh al-Hajari al-Andalusî, alias Ehmed ben Caçim Bejarano de Ehmed hijo de alfaquí Caçim hijo del saih al-Hhachari Andaluz", *Miscelânea de estudios árabes y Hebraicos*, VIII/1, Granada 1959, s. 67-97; Muhammed el-Menûnî, "Zâhira ta'rîbiyye fi l-Mağribî's-Sa'dî", *Da‘vetü'l-hak*, X/3 (1386/1967), s. 74-91; L. F. Bernabé Pons, "Una nota sobre Ahmad ibn Qâsim al-Hayari Bejarano", *Sharq al-Andalus*, sy. 13, Alicante 1996, s. 123-128; A. Vrolijk, "The Prince of Arabists and His Many Errors: Thomas Erpenius's Image of Joseph Scaliger and the Edition of the 'Proberbia Arabica' (1614)", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, LXX, London 2010, s. 297-325; Lütfullah Kârî – Nâsîrüddin Saïdûnî "Afûkây, Aḥmed b. el-Kâsim el-Haçerî el-Endelüsî", *Mv.AU*, II, 218-225.

HACI KÂDİR-i KÛYÎ (حاجی قادر کویى)

(1816-1897 [?])

Kürt milliyetçiliğinin öncülerinden,
şair.

Kuzey Irak'ta Erbil vilâyetinin Köysancak kazasına bağlı Gora Karec köyünde doğdu. Doğum tarihini M. Emîn Zekî (*Meşâhîr*, II, 110) ve ona dayandığı anlaşılan Emîr Hasanpûr, Mehmet Uzun ve Suveyrekî gibi araştırmacılar 1232 (1817), Bâbâ Merdûh 1237 (1822) olarak kaydeder. Reşîd Findî, Kûyî'nin akrabası olan Mele Abdurrahman b. Ahmed'in 1908 yılında kaleme aldığı birkaç varaklık yazmada verdiği 1231 (1816) yılını tercih eder (*el-Fikrû'l-kavmi*, s. 61-62). Kûyî hakkında bir kitap yazan ve bu yazmaya da yer veren Mes'ûd Muhammed herhangi bir kaynak zikretmeden 1824 yılını esas alır (*a.g.e.*, s. 62). Qanatê Kurdo, İzzeddin Mustafa Resûl, Rohat Alakom, Sabah Abdullah Gâlib ise 1815 yılında doğduğunu söyler. Hacı adı ve mahlası, Kûyî'nin hacca gitmiş olmasıyla değil bölgede zilhicce ayında doğanlara uğur ve bereket amacıyla genelde Hacı adı verilmesiyle ilgilidir. Kerkük'ün gününde yaşayan Zenkene aşiretinden olup babası Mele Ahmed'dir. Kûyî küçük yaşta babasını kaybedince annesi Fâtıma oğlunu alarak Köysancak'a göç etti, Kûyî buradaki bazı mescidlerde ve mektepte ilk dinî bilgilerini aldı. Bir süre sonra annesi de vefat edince akrabasından Mele Ömer Günbedî'nin himayesinde yetişti. Ardından Hoşnav, Erbil, Kerkük, Süleymaniye ve Şîno gibi çevre şehirlerdeki medreselerde tahsiline devam etti. Arkadaşı Abdullah Celîzâde Kûyî ile birlikte Revândiz'de meşhur âlim Mele Muhammed b. Âdem el-Bâlek'î'den ders okudu. Arkadaşı Köysancak'a dönerken kendisi İran Kürdistanı'na gitti; Serdeşt ve Sâvucbulâğ (Sâblâğ: bugünkü Mehâbâd) medreselerinde öğrenimini sürdürdü. 1854-1862 yıllarında bu çevrede yaşadı ve bölgeyi dolaştı. İran'da hâkim olan Kaçarlar yönetiminin Kürt topluma karşı sert tavrını yakından gördü, şiirlerinde onlara şiddetle hücum etti (Sabah Abdullah Ghalib, s. 123). Köysancak'a döndüğünde tahsil için buraya gelen şair Keyfî-yi Civânîrûdî ile yakın dostluk kurdu. Ancak Civânîrûdî bazı ağalara muhalefeti yüzünden Erbil'e kaçmak zorunda kaldı. Şeyh Nebî Mâvîlî ile uyuşmayan görüşleri ve şiirlerinde onu ağır biçimde hicvetmesi sebebiyle Kûyî de şeyhin çevresinden gelen baskılar neticesinde 1864 yılı dolayında

Erbil'e vardı. Bu iki arkadaş daha sonra Revândiz'e, ardından İstanbul'a gitti (1866). Keyfî-yi Civânîrûdî hukuk okumaya başlarken Kûyî son Botan beyi Bedirhan Paşa'nın ailesine misafir oldu ve çocuklarına özel öğretmenlik yaptı. Hiç evlenmeyen Kûyî İstanbul'da vefat etti.

Bedirhan Paşa'nın, oğlu Emîn Ali Bedirhan'dan torunu olan Celâdet Ali Bedirhan, Kûyî'nin 1312'de (1894-95) vefat ettiğini ve hatırladığı kadarıyla Karacaahmet Mezarlığı'nda defnedildiğini, onu görmüş olmakla birlikte o sırada daha yeni ayakta durabilen bir çocuk olduğundan kendisini tanımış sayılmayacağını kaydeder (*Harwar*, IX/33 [1941], s. 817; Reşîd Findî, s. 116). Celâdet Ali Bedirhan'ın doğum tarihi genellikle 1897 olarak gösterilmekle birlikte Mehmet Uzun bazı bilgi ve belgelerden hareketle onun 1893'te doğduğunu ileri sürer (*Berhem*, sy. 4 [1989], s. 11). Bu görüş Celâdet Ali Bedirhan'ın Kûyî'nin ölümüyle ilgili verdiği tarihe ve kendisinin o sırada henüz yeni ayakta durabildiğine dair tesbite uygun düşmekle birlikte bu yaşta onu nasıl hatırladığı şüpheli kalmaktadır. Bir çocuğun gördüğü kişiyi hatırlayabilmesi ancak birkaç yaşında olması durumunda mümkün olabilir ki Kûyî'nin vefatıyla ilgili olarak M. Emîn Zekî'nin verdiği 1312 rûmî / 1314 hicrî tarih (1896-97) (*Meşâhîr*, II, 110) bu ihtimale daha uygun görünmektedir. 1898'de Kahire'de çıkmaya başlayan *Kürdistan* gazetesinin üçüncü sayısında yer alan Kûyî'nin bir yıl önce öldüğüne dair kayıt da bunu teyit eder (Alakom, s. 88, dipnot 36). Kûyî'nin vefat yılı olarak Qanatê Kurdo 1892, İzzeddin Mustafa Resûl 1893, Emîr Hasanpûr, Mehmet Uzun ve Sabah Abdullah Gâlib 1897 tarihini verir.

Kûyî hakkında Kürt milliyetçiliğinin fikir babalarından biri (Jwaideh, s. 24; Sabah Abdullah Ghalib, s. 120), XX. yüzyılın başlarında İstanbul'da gelişen Kürt milliyetçiliğinin ilk fikir babası ve sembolü (Alakom, s. 88) gibi değerlendirmeler yapılmış, Celâdet Ali Bedirhan ve muhtemelen onu izleyen başkaları Kûyî'yi "ikinci Hânî" (*Harwar*, IX/33 [1941], s. 817; Reşîd Findî, s. 160, 164; Uzun, *Kürt Edebiyatına Giriş*, s. 24), Martin van Bruinessen, Hânî'nin *Mem û Zîn*'indeki milliyetçi mesajını farkeden ilk kişi (*Çira*, I/4 [1995], s. 7; Sabah Abdullah Ghalib, s. 119) olarak nitelendirilmiştir. M. Emîn Zekî de fikirleri ve etkili hamâsi üslûbuyla Kûyî'yi Nâmîk Kemal'e benzetir (*Hulûşa*, s. 360).

Kûyî'nin milliyetçi düşüncelerinin oluşmasında yetiştiği dönemde ve çevrede

Kürt halkının içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve siyasal şartların, kendisinin İstanbul'da yaşadığı çevrenin, yanında kaldığı Bedirhan ailesinin ve Ahmed-i Hânî'nin şiirlerinin etkisinden söz edilir. Küyî'nin İstanbul'da karşılaştığı hareketli ve kültürlü muhitte Batı toplumlarındaki ilerleme, milliyetçi hareketlerin yükselişi, gelişmiş eğitim sistemleri gibi konularda bilgi edinmesi, kendi halkının da böyle bir gelişme ortamına kavuşması, özgürlük ve bağımsızlığını elde etmesi gerektiği düşüncesine yönelmesinin başlıca âmilleri olmuş, dolayısıyla Bulgarlar, Sırp ve Yunanlılar'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsızlıklarını ilân etmeleri gibi Kürtler'in de bağımsız bir devlet kurmalarını savunmuştur (Sabah Abdullah Ghalib, s. 124, 126; Hassanpour, s. 180). Küyî'nin, Batı kültürü ve medeniyetiyle irtibatı sağlayan çok sayıda gazete ve derginin çıktığı Osmanlı topraklarında görülen hemen bütün sosyal, siyasal ve kültürel faaliyetlerin merkezi olan, imparatorluk bünyesindeki her etnik gruba mensup aydın ve yazarların görüşlerini dile getirdiği, bu yönde birçok derneğin kurulup faaliyet gösterdiği İstanbul'da milliyetçi fikirlerden etkilenmesi kaçınılmazdı (Reşîd Findî, s. 131-133). 1847'de isyan edip daha sonra teslim olarak affedilen ve bir süre yaşadığı Şam'da ölen Bedirhan Paşa'nın İstanbul'da kalan akraba ve çocukları devletin çeşitli kademelerinde önemli görevler almış, bir kısmı tekrar isyan faaliyetlerine katılırken bir kısmı kurdukları teşkilât ve yayın organları vasıtasıyla giderek gelişecek olan Kürt milliyetçiliğine öncülük etmiştir. İstanbul'daki hayatını onların yanında geçiren Küyî, Ahmed-i Hânî'nin *Mem û Zîn* adlı eserini de bu ailenin yanında okumuştur (a.g.e., s. 124). Bu eser için "Benim milletimin kitabı" demesi (*Hawar*, X/45 [1942], s. 1025), Hânî'nin onun üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak Hânî'nin Kürt beylerini tek devlet halinde birleştirme fikrine karşılık Küyî, Kürt halkının içinde bulunduğu sefaletin kaynağı olarak gördüğü aşiretçiliği kökünden kazıma düşüncesini taşır (Hassanpour, s. 138, 180). Ahmed-i Hânî'nin milliyetçi düşüncelerinin oluşmasında Kuzeybatı İran'da Kürt asıllı Emîr Hân Zülküflî Zehebî'nin elindeki Dimdim Kalesi'ne Safevî Şahı I. Abbas'ın saldırısı (1017/1608) ve Osmanlılar'ın Van Beylerbeyi Melek Ahmed Paşa'nın Abdal Han'ın elindeki Bitlis Kalesi'ne yönelik hareketinin (1065/1655) önemli etkisi olduğu gibi Küyî'de bu yöndeki fikirlerin oluşmasında

hayatının ilk otuz yılında Osmanlı topraklarında yer alan Soran, Botan ve Baban Kürt beyliklerinin ortadan kaldırılışının da etkili olduğu şüphesizdir (Reşîd Findî, s. 33-39, 133; Sabah Abdullah Ghalib, s. 22, 120).

Onun milliyetçilik düşüncesinde, özellikle İslâm ve milliyetçiliği vurgulamasında herhangi bir tezat görmediği söylenen yenilikçi hocası Muhammed b. Âdem el-Bâleki'nin etkisinden söz edilirse de (a.g.e., s. 117, 119-120) Küyî hakkında bir monografi kaleme alan arkadaşı Abdullah Celîzâde'nin torunu Mes'ûd Muhammed, İbn Âdem'in böyle bir düşünceye sahip bulunmadığını, Reşîd Findî de onun bu tür fikirler taşıdığına dayanak gösterilen beyit ve mısraların kendisine nisbetinin doğru olmadığını belirtir (*el-Fikrû'l-kaumi*, s. 101-102, 167).

Genelde Küyî'nin Sorânî lehçesinde Kürt milliyetçiliğini şiirlerinde dile getiren ilk kişi olduğu belirtilmekle birlikte molla ve şeyhleri eleştiren sosyal ve siyasal içerikli şiirlerini delil gösteren bir kısmı dışında araştırmacıların çoğu onun Köysancak'ta iken sadece gazel, sosyal konular, molla ve şeyhlere yönelik hicivler kaleme aldığı, milliyetçilik konusundaki şiirlerini İstanbul'a gittikten sonra yazdığı konusunda görüş birliği içindedir (a.g.e., s. 95-97, 99, 104, 105, 109, 122). Alâeddin Seccâdî, Kürt edebiyatı tarihiyle ilgili eserinde, Gîv Mûriyânî de Küyî'nin neşrettiği divanının girişinde onun İstanbul'a gelmeden önce milliyetçilikle ilgili bir fikir taşımadığını, milliyetçilik temalarının işleminin İstanbul'daki fikir ortamı ve Bedirhan ailesiyle olan ilişkisiyle başladığını söylemektedir (a.g.e., s. 104-105, 115, 159-161). Gerçekte de Küyî İstanbul'a gitmeden önce klasik şiirin gazel, medih, dinî şiir, tabiat tasviri gibi türlerinde örnekler vermiş, bu konuda başta Nâlî olmak üzere bazı şairlerden etkilenmiştir. İstanbul'a gittikten sonra yazdığı şiirleri ise daha çok milliyetçilikle ilgili olup bunlarda hem üslûp hem şekil bakımından büyük ölçüde Hânî'den etkilendiği, milliyetçiliğe dair şiirlerinin sade bir üslûba sahip olmakla birlikte sanat bakımından diğer şiirlerinin seviyesinde olmadığı dile getirilmiştir (bu konuda geniş bilgi ve Hânî ile Küyî'nin şiirleri arasında bir karşılaştırma için bk. a.g.e., s. 203-227).

Küyî, daha hayatının ilk yıllarından itibaren halkın aydınlanmasının önünde engel olarak gördüğü geleneksel ulemâ ile tarikat şeyhlerine karşı tavrı almış, kendi şahsi menfaatleri için halkı sömürdüklerini ileri sürüp onları şiddetle eleştirmiştir

(Sabah Abdullah Ghalib, s. 121, 123, 127; Hassanpour, s. 178). Küyî'nin ırkçı düşüncelerine karşılık bulamadığı geniş halk kitlelerine ve onlar üzerinde etkili olan ulemâ ve meşâyihе duyduğu öfke daha sonra milliyetçi şair Cîgerhûn'da da (ö. 1984) tezahür etmiş, o da medrese tahsili görmekle birlikte hayatının sonlarında Kürt halkının İslâmiyet'e derin bağlılığına karşı olan kızgınlığını dile getirerek halkın molla ve şeyhler tarafından sömürdüğünü ileri sürmüştür (van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s. 18). Küyî'ye göre bir milletin varlığını devam ettirebilmesi için dil en önemli etken olup halkın ana dilini konuşmasına izin verilmemesi kendi devletini kurmasının önünde de büyük bir engel teşkil eder (Reşîd Findî, s. 128). O, aynı zamanda ulemânın eserlerini Arapça ve Farsça yazmalarını ve buna dayanan eğitim sistemini de Kürt dilinin gelişmesine önemli bir engel olarak görür (Hassanpour, s. 177, 179).

Celâdet Ali Bedirhan, Küyî'nin kendi el yazısıyla 800 sayfalık divanını gördüğünü, iki nüsha olan divanın bir nüshasının devlet tarafından yakıldığını söyler (*Hawar*, IX/33 [1941], s. 817). Küyî'nin, basılması için Bedirhan Paşa'nın büyük oğlu Necib Paşa'dan torunu olan Abdürrezzak Bedirhan Bey'e teslim ettiği nüsha onun Musul'da öldürülmesi sırasında (1918) özel eşyalarıyla birlikte kaybolmuştur. Bu sebeple Küyî'nin dağınık haldeki şiirleri önce Abdurrahman Saîd (*Komelê Şirê Hacı Qâdirê Koyî*, Bağdat 1344/1925), daha sonra Gîv Mûkriyânî (*Diwanê Hacı Qâdirê Koyî*, Hevlîr/Erbil 1953, 1969), Muhammed Melâ Abdülkerîm (Bağdat 1976), Serdâr Hamîd Mirân ve Kerîm Mustafa Şârezâ (Senendec 1390 hş.; Erbil 1986), Herîş Bêtûşî (Serdest 1386 hş., 1389 hş./2007) tarafından derlenerek yayımlanmıştır. Divanın aslının 800 sayfa civarında olduğu göz önüne alındığında 59-300 sayfa arasında değişen mevcut neşirlerin Küyî'nin şiirlerinin çoğunu içermediği ortaya çıkar. Derlemeler sırasında başka şairlere ait parçaların Küyî'ye veya onun bazı şiirlerinin başkalarına nisbet edilmesi de mümkündür. Nitekim Gîv Mûkriyânî'nin derlemesinde milliyetçilikle ilgili bir şiirin Eserî'ye, bir aşk şiirinin de Nâlî'ye ait olduğu anlaşılmış ve son neşirde divandan çıkarılmıştır (Reşîd Findî, s. 149-153). Küyî'nin bazı şiirlerinin de kendisinin adası olarak söz ettiği çağdaş Hacı Kâdir-i Şeyhvesânî'nin şiirleriyle karışmış olması muhtemeldir (a.g.e., s. 146-149, 166).

Kûyî hakkında yapılan çalışmalar arasında şunlar sayılabilir: Muhammed Melâ Abdülkerîm, *Hâcî Kâdirê Koyî: Şâirê Konahêkî Nivê ye le Jiyânê Netevey Kurd* (Hacı Kâdir-i Kûyî: Kürt milliyetçiliği tarihinde yeni bir merhale şairi; Bağdat 1960); Muhammed Mes'ûd, *Hâcî Kâdirê Koyî* (I-III, Bağdat 1973-1976; Hevlîr/Erbil 2010); Abdüssettâr Tâhir Şerîf, *Hâcî Kâdir: Şâirê Şorişgêr û Pêşkevînhaz û Dimûkrâtî Netevey Kurd* (Hacı Kâdir: Kürt milliyetçiliğinin devrimci, ilerici ve demokrat şairi; Bağdat 1977); Rîbvâr Sîveyî, *Hâvkâtî û Hâvşûnâsî: Honîndneveyek bo Mânây-Kât-lê Şîrê Hâcî Kâdirê Koyî dâ* (Eşzamanlık ve giriş: Hacı Kâdir-i Kûyî'nin şiirinde zaman felsefesi üzerine eleştirel bir okuma; Dahuk 2005).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Emîn Zekî, *Hulâsatü târihi'l-Kürd ve Kürdîstân* (trc. M. Ali Avnî), Kahire 1939, s. 359-360; a.mlf., *Meşâhîrû'l-Kürd ve Kürdîstân fi'd-devri'l-İslâmî*, Bağdat 1364/1945, II, 110-111; Qanâtê Kurdo, *Tarîxa Edebyata Kurdî*, Stockholm 1983, I, 206-210; Joyce Blau, *Mémoire du Kurdistan*, Paris 1984, s. 123; Celîlê Celîl, *Jiyana Rewşenbiri û Siyasi ya Kurdan*, Uppsala 1984, s. 54, 95, 108, 109, 118, 181, 188; a.mlf., *Kürt Aydınlanması* (trc. Afîf Karabağ), İstanbul 2000, s. 41, 89, 101, 160; *Antolojiya Helbestvanên Kurd* (haz. A. Balî), İstanbul 1992, s. 193-197; M. van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar* (trc. Nevzat Kırac v.dğr.), İstanbul 1992, s. 18; a.mlf., "Mem û Zîna Ehmedê Xanî û Rola Wî Ya Di Neteweperweriya Kurdî De", *Çira*, I/4, Spaguna 1995, s. 7-9; Rohat Alakom, *Eski İstanbul Kürtleri (1453-1925)*, İstanbul 1998, s. 40-42, 50, 52, 69, 87-88; Mehmed Uzun, *Kürt Edebiyatına Giriş*, İstanbul 1999, s. 16, 24, 25-26, 27, 65, 67; a.mlf., "Celadet Ali Bedirxan'ı Anarken", *Berhem*, sy. 4, Stockholm 1989, s. 7-11; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, Tahran 1382 hş., II, 51-54; Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil: 1918-1985* (trc. İbrahim Bingöl – Cemil Gündoğan), İstanbul 2005, s. 29, 90, 127, 138-140, 146, 163, 175-181; Shahrzad Mojab, "Kurdish Women", *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures* (ed. Suad Joseph v.dğr.), Leiden 2005, II, 360; M. Ali es-Suveyrekî, *Mu'cemû a'lâmî'l-Kürd*, Süleymaniye 2006, s. 546-547; Wadie Jwaideh, *Kurdish National Movement: Its Origins and Development*, New York 2006, s. 24; Selim Temo, *Kürt Siiri Antolojisi*, İstanbul 2007, I, 496-503; Reşîd Fîndî, *el-Fikrû'l-kaumî el-Kürdî beyne Hânî ve Hâcî Kâdir el-Kûyî*, Dahuk 2008, tür.yer.; M. M. Gunter, *The A to Z of the Kurds*, Lanham 2009, s. 104, 127; a.mlf., *Historical Dictionary of the Kurds*, Lanham 2011, s. 168; İzzeddin Mustafa Resûl, *el-Vâkı'iyeye fi'l-edebî'l-Kürdî*, Erbil 2010, s. 67-73, 78, 181, 188-189, 202-203; Sabah Abdullah Ghalib, *The Emergence of Kurdistan with Special Reference to the Three Kurdish Emirates within Ottoman Empire: 1800-1850* (doktora tezi, 2011), Exeter University, s. 8, 22, 73, 98, 104, 114, 116-132, 148-149, 185, 213, 234, 243, 249; Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasik*, İstanbul 2013, s. 105, 230, 308, 309;

Djene Rhys Bajalan, "Early Kurdish 'Nationalist' and the Emergence of Modern Kurdish Identity Politics: 1851-1908", *Understanding Turkey's Kurdish Question* (ed. Fevzi Bilgin – Ali Sarihan), Lanham 2013, s. 5, 6-10, 23-25; Herekol Azizan (Celadet Ali Bedirxan), "Klasikên Me: An Şahîr û Edîbên Me Ên Kevin", *Hawar: Kovara Kurdî – Revue Kurde*, IX/33, Şam 1941, s. 817; a.mlf., "Memozîn", a.e., X/45 (1942), s. 1025; Farangis Ghaderi, "Hacı Qadirê Koyî û Hilatîna Neteweperweriya Kurdî" (trc. Fexriya Adsay), *Zarema*, sy. 2 (2014), s. 43-50; Thomas Bois, "Kurds (Folklore and Literature)", *EP* (Ing.), V, 482.

AHMET ÖZEL

HACIOĞLUPAZARCIĞI

Bulgaristan'da
Dobruca bölgesinin merkezi
Dobriç'in eski adı.

Kaynaklarda adı Hacıoğlu Pazarcık, Hacıoğlu Pazan, Pazarcık şeklinde de geçer. Bugün Dobriç adıyla bilinmekte olup XVI. yüzyılda Dobruca'nın iç kesiminde bir Osmanlı kasabası olarak denizden 260 m. yükseklikte kurulmuş, camileri, medreseleri ve tekkeleriyle neredeyse tamamen bir Türk-İslâm merkezi halinde gelişme göstermiştir. Romanya'nın Köstence Limanı'nı Bulgaristan'ın Varna Limanı'na bağlayan kara ve demiryolu üzerinde bulunması önemini artırır. 1970'lerde yapılan arkeolojik kazılarda geç antik tabaka ile XVI. asırda şehre yerleşenlerin izleri arasında tamamen boş bir alanın bulunduğu şehirde 600-1500 yılları arasında yerleşim bulunmadığını ortaya koydu. Burada yerleşim ilk olarak XVI. yüzyılda yörüklerle başladı. Bu durum bölgenin eski Osmanlı tahrir kayıtlarıyla da teyit edilmektedir. 1444'teki Haçlı işgalinden ve 1462'deki Eflak Voyvodası Vlad Tepeş'in kanlı saldırısının ardından Dobruca'nın kurak ve neredeyse susuz iç kısımları boşalmış, geriye sadece Tuna nehri kıyıları ile Karadeniz sahilleri boyunca uzanan,

direnmeyi her nasılsa başarabilmiş küçük toplulukların yaşadığı köyler kalmıştır. Bugünkü şehrin yakınlarındaki Odartsî köyü yapılan kazılara göre böyle bir yerleşme yeri durumundaydı.

Hacıoğlupazarcığı'nın ortaya çıkışıyla ilgili Felix Kanitz tarafından 1879'da derlenen yerel efsanelere göre burası ilk evi inşa eden seyyar tâcir Hacıoğlu Bakkal tarafından 300 yıl önce kurulmuştu. Ancak Osmanlı tahrir kayıtları buranın kuruluş tarihiyle ilgili sağlam veriler sunar. Silistre sancağına ait günümüze ulaşan en eski kayıtlar, 924'te (1518) yapılan tahrire dayalı olarak 1530'da düzenlenen muhasebe defterinde olup kasaba hakkındaki ilk bilgileri ihtiva eder (BA, TD, nr. 370, s. 418-433). Burada Varna kazasına bağlı Hacıoğlu adını taşıyan bir köye rastlanır (s. 426). Bu köy o dönemde on dört hanelik (yaklaşık altmış yetmiş kişi) küçük bir yerleşim birimiydi ve hâne reislerinin dokuzu yerel askerî birliğin yedek askerleriydi. Varna kazası o devirde, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Hacıoğlu'nun küçük bir pazar merkezine (pazarcık) dönüştüğü döneme göre daha geniş sınırlara sahipti. 1518'de Varna kazası 1820 müslüman, 651 hıristiyan hânesinden müteşekkildi ve hıristiyanlar genellikle kıyı şeridinde yaşıyordu. Bu rakamlara göre Varna kazasının % 74'ü müslümandı (askerî gücü, sipahileri ve Varna Kalesi'nin müstahfizları hariç). 1518-1550 yılları arasında Varna kazasındaki Hacıoğlu köyü giderek bir kasaba durumuna geldi. Bundan ilk bahseden kişi 1557 yılında Polonyalı seyyah Otwinowski'dir. İstanbul'a giderken uğradığı bu küçük kasaba hakkında günlüğüne "4 Ağustos'ta Pazarcık adlı küçük kasabaya vardık" şeklinde not düşmüştür. Eksik kısımları olan, 977 (1569-70) tarihli bir başka tahrir ise bu küçük kasabanın bir mezraa / köyden civar bölgeler için bir pazar fonksiyonuna ve camilere sahip küçük bir şehre dönüştüğünü dolaylı biçimde

1877 yılında
Hacıoğlupazarcığı'nı
gösteren
bir gravür
(İllustrirouannaya
Hronilea Voini,
St. Petersburg 1878)
(St. Petersburg
Merkez
Kütüphanesi'nin
izniyle)

